

Vogelbalans 2013

Thema Ganzen

Vogelbalans 2013 conclusies:

Nederland is een internationale *mainport* voor overwinterende en doortrekkende ganzen. Van vijf van de veertien ganzenpopulaties in Noordwest-Europa, verblijft de helft of meer 's winters in ons land. Momenteel gaat het om zo'n 2,1 miljoen ganzen. Rond 1980 waren dat nog een half miljoen overwinteraars. Naast de absolute groei van aantallen zijn er ook enkele soorten die 's winters langer in ons land verblijven; ze komen eerder aan (*kolgans*) of vertrekken later in het voorjaar (*brandgans*). Deze ontwikkelingen passen in een algemene toename van ganzen in zowel Europa als Noord-Amerika. In tegenstelling tot weidevogels en andere boerenlandvogels, hebben ganzen succesvol ingespeeld op het rijke voedselaanbod dat de moderne landbouw ze in toenemende mate biedt. Tegelijkertijd verbeterde de bescherming in veel landen. Vooral de *grauwe gans* en de *brandgans* breiden zich nog steeds uit. Hun aantal vormt een toenemend aandeel van de wintergroepen. De *taigarietgans* en *kleine rietgans* bezoeken ons land daarentegen minder. Veel soorten komen bovendien met steeds minder jongen uit de Arctische broedgebieden terug, een indicatie dat de aantallen daar door natuurlijke omstandigheden worden gereguleerd.

Toename broedende ganzen

Naast overwinterende ganzen zijn vooral sinds 1990 de aantallen in Nederland broedende ganzen toegenomen. Daarbij horen van oorsprong niet-inheemse soorten als *canadese gans* en *nijlgans*. Het aantal broedvogels en overzomeraars van alle soorten samen wordt geschat op bijna 600.000 vogels. Driekwart daarvan bestaat uit

grauwe ganzen. Terugmeldingen van geringde vogels laten zien dat bij meerdere soorten uitwisseling met populaties over de landsgrenzen plaatsvindt. Bij de *brandgans* zelfs tot in de grote broedkolonies rond de Barentszee in Rusland. Een deel van de broedvogels blijkt dus minder standvastig dan verwacht. Dat betekent dat beleid en beheer ook in een internationaal perspectief zouden moeten worden bekeken, in plaats van alleen in een nationale context.

Ganzenbeleid

De toename van ganzen in Nederland leidt tot een toenemende roep om maatregelen. Afschotcijfers laten zien dat in de zomer van 2010 en het daaropvolgende winterseizoen 2010/11 ten minste 187.000 ganzen werden geschoten (excl. vangsten en exoten). Voor het grootste deel waren dit *grauwe ganzen* (71%) en *kolgansen* (26%). In de winter gaat het om afschot ter verjaging van ganzen naar speciale opvanggebieden, in de zomer om schadebestrijding en populatiebeheer. Ondanks het zogenaamde ondersteunend afschot nam de mate van concentratie van overwinterende ganzen in de opvanggebieden sinds 2005/06 niet toe. Afschot in het zomerhalfjaar leidt vooralsnog niet tot meetbare effecten op de broedpopulatie, deels omdat het niet altijd de plaatselijke broedvogels betreft, maar ook vogels van elders.

Om de effecten van de maatregelen goed te kunnen volgen, is het cruciaal dat de uitgevoerde acties en de consequenties voor de populatiedynamiek van de ganzen goed worden vastgelegd – lokaal, regionaal en op landelijke schaal. Echter, de versnippering van verantwoordelijkheden en decentralisering van beleid maken het momenteel niet gemakkelijk om goed inzicht te krijgen in de actuele aantallen geschoten en gevangen vogels. Hetzelfde geldt voor de kosten die met het beheer van ganzen zijn gemoeid. Voor een goede evaluatie van maatregelen, zoals die nu in het kader van het ganzenakkoord van de Ganzen7 en de Provincies worden ontwikkeld, zijn onder andere goed toegankelijke, soort-specifieke en landelijke gegevens over de aantallen ganzen, het aantal jonge vogels en het aantal weggevangen en geschoten ganzen essentieel.

>> *Grauwe ganzen, nijlgansen en kolgansen.*

Foto's: Peter Eekelder

>> *Grauwe ganzen.*

Foto: Peter Eekelder

Deze Vogelbalans 2013 staat voor een belangrijk deel in het teken van ganzen: een soortgroep die niet wordt bedreigd, maar momenteel wel volop in de belangstelling staat. Zowel in Europa als op het Noord-Amerikaanse continent behoren ganzen tot de meest succesvolle vogelsoorten. Ze wisten in de afgelopen decennia te profiteren van het rijke voedselaanbod dat de moderne landbouw ze in de winter biedt, terwijl de jachtdruk in veel landen verminderde. Veel soorten namen dan ook sterk in aantal toe. Zowel in de Arctis als in onze omgeving breidden ze hun broedgebieden uit. De watervogeltellingen van Sovon laten zien dat tegenwoordig op het hoogtepunt van het winterseizoen tot ruim twee miljoen ganzen in ons land verblijven. De meeste daarvan zijn broedvogels uit Noord- en Oost-Europa en de Arctische toendra's tussen Spitsbergen en West-Siberië. Een kleiner, maar groeiend deel heeft betrekking op eigen broedvogels. Grauwe ganzen maakten sinds de jaren zestig een spectaculaire *comeback*, aanvankelijk gevierd als een natuurbeschermingssucces. De Nederlandse broedpopulatie van de brandgans is inmiddels groter dan die in het Oostzeegebied. Exoten als nijlgans en canadese gans waren eveneens succesvol en koloniseerden zowel ons land als aangrenzende delen van buurlanden. Over de omvang van de ganzenpopulaties in de zomer zijn we minder goed geïnformeerd, maar schattingen wijzen op een kleine 600.000 vogels. De meerderheid daarvan bestaat uit grauwe ganzen.

Inleiding

De groeiende aantallen ganzen roepen in toenemende mate weerstand op. Problemen met landbouwschade, veiligheid van vliegverkeer, voedselverrijking van vennen, mogelijk negatieve effecten op andere broedvogels en schade aan (bijzondere) vegetaties wakkerden de roep om maatregelen in de afgelopen jaren sterk aan. Een consortium van natuurbeschermingsorganisaties, terreinbeheerders en landbouworganisaties, ook wel bekend onder de naam G7 (en recent aangevuld met de 12 provincies), sloot eind 2012 een akkoord om de populaties van broedende en overzomerende ganzen in belangrijke mate te reduceren, en voor exoten een nulstand na te streven. Tegelijk worden voor de overwinterende ganzen rustgebieden ingericht en wordt afschot ter verjaging beperkt tot kwetsbare gewassen.

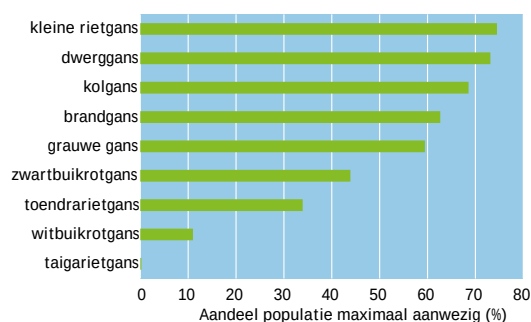
Naar aanleiding van de ontwikkelingen bij ganzen verscheen in de afgelopen jaren een stroom aan rapporten en artikelen. Toch zien we geregeld dat lang niet alle discussies worden gevoerd op grond van goed feitenmateriaal en inzicht in de populatiedynamiek van ganzen. Met het thematische deel van deze Vogelbalans 2013 willen we dan ook een samenvatting van de belangrijkste ontwikkelingen en invalshoeken presenteren. Naast de monitoringgegevens van Sovon zelf maken we ook gebruik van gegevens van het Faunafonds, KNJV en Alterra.

Het tweede deel van de Vogelbalans 2013 geeft de gebruikelijke samenvatting van de stand van de Nederlandse vogels in 2013, inclusief een overzicht van de meest recente aantalsontwikkelingen.

Doortrekkers en wintergasten

Nederland een internationale mainport voor ganzen

Nergens anders op het Europese vasteland vinden we zulke grote concentraties ganzen als in Nederland. Van de 14 'flyway' populaties die in Noordwest-Europa en Centraal-Europa voorkomen, zijn er vijf waarvan de helft of meer van het totale aantal op enig moment binnen onze landsgrenzen verblijft. In internationaal opzicht zijn kleine rietgans, dwerggans,

» Internationaal belang van Nederland voor ganzenpopulaties, gezien in het licht van de maximaal aanwezige aantallen in Nederland ten opzichte van de hele 'flyway' populatie (naar Fox et al. 2010, Ornis Svecica 20: 115-127).

kolgans, grauwe gans en brandgans de belangrijkste soorten. Alleen voor ganzen met een duidelijk oostelijker gelegen trekroute, zoals taigarietgans en roodhalsgans, is Nederland minder relevant. In zekere zin gaat hetzelfde op voor de toendrarietgans, die vooral in het oosten van Duitsland in grote aantallen overwintert. Door de grote aantallen overwinterende ganzen heeft Nederland een grote internationale verantwoordelijkheid, die ook is vastgelegd in internationale verdragen als de EU-Vogelrichtlijn, de African Eurasian Waterbird Agreement en de Ramsar Conventie. Ganzen vinden bij ons ideale omstandigheden om de winter door te komen: een mild winterklimaat, een groot areaal aan geschikte voedselgebieden (boerenland en natuurterreinen) en ook nog eens geschikte rustplaatsen (meest grote wateren) in de directe omgeving. Alleen de Britse Eilanden kunnen, door hun gunstige ligging ten opzichte van de broedgebieden op Spitsbergen, IJsland, Groenland en Noordoost-Canada, de vergelijking met Nederland enigszins weerstaan.

» Voor witbuikrotganzen is Nederland gewoonlijk geen belangrijk overwinteringsgebied, maar het fungeert wel als een vast uitwijkadres bij strenge koude in de winterkwartieren in Denemarken en Noordoost-Engeland. Sinds 1978/79 werden 12 influxen gedocumenteerd, met aantallen tot 800-900 individuen ofwel 11-18% van de totale 'flyway'populatie. Van enkele geringde vogels, zoals deze "wit TI", is bekend dat ze ons land in meerdere winters bezochten, deels vergezeld van jongen. Die leerden op deze wijze eveneens Nederland kennen als pleisterplaats. Foto: Roland Wantia.

» Van de kleine, door herintroducties versterkte Zweedse broedpopulatie dwergganzen overwinteren vrijwel alle vogels bij ons. Hun aantal nam aanvankelijk sterk toe, maar in 2012-13 leden ze op de broedplaatsen verliezen door o.a. predatie. Vaste pleisterplaatsen bij ons zijn de Anjumerkolken, de polders bij Petten en het Oudeland van Strijen. Foto: Hans Gebuis.

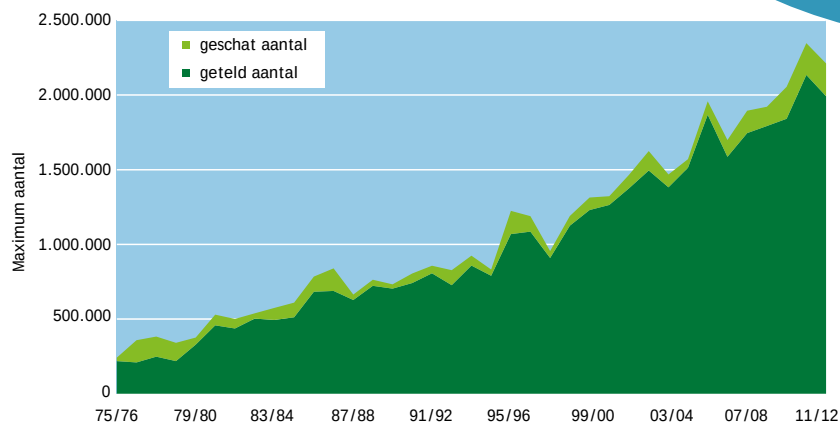

Toename tot ruim 2 miljoen ganzen

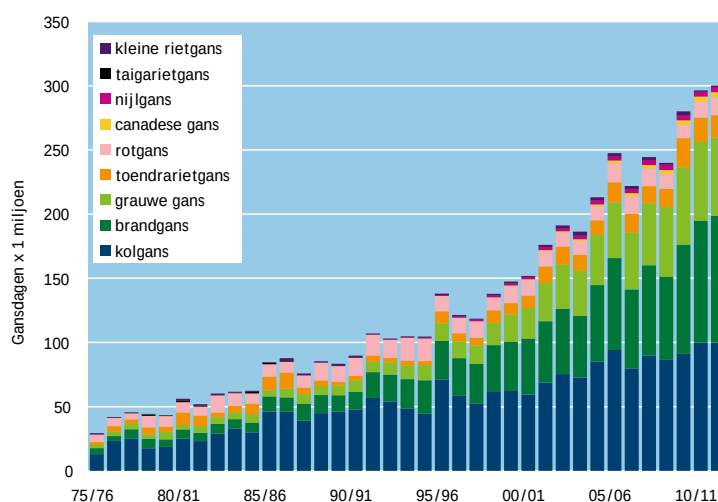
De toename van de aantallen overwinterende ganzen in Nederland blijkt duidelijk uit de maandelijkse ganzentellingen. Werden omstreeks 1980 nog rond 500.000 ganzen geteld, inmiddels zijn tijdens de piek in december-januari zo'n 2,1 miljoen ganzen aanwezig. Alleen al bij kolgans en brandgans gaat het de laatste winters om gemiddeld resp. 851.000 en 721.000 vogels. De seizoensmaxima van de brandgans nemen daarbij nog vrijwel jaarlijks toe, terwijl het aantal kolgans stabiliseert rond een niveau van 850.000 vogels.

Aantallen alleen vormen maar een deel van het verhaal. Omdat verschillende soorten langer in Nederland verblijven, is de 'benutting' van ons land beter in beeld te brengen door uit te gaan van het aantal doorgebrachte 'gansdagen'; dit is het aantal ganzen vermenigvuldigd met hun verblijfsduur. Het aantal gansdagen blijkt, net als de totale aantallen, sterk gestegen, tot een niveau van rond de 300 miljoen. Het beeld van de laatste jaren suggereert een zekere mate van stabilisatie. Maar dit was ook in eerdere winters te zien, terwijl naderhand dan toch een nieuwe groei optrad. Uit de figuur valt ook af te leiden dat de soortensamenstelling gaandeweg verschuift. De kolgans is verantwoordelijk voor ongeveer een derde van het aantal doorgebrachte gansdagen, maar grauwe gans en brandgans laten de sterkste groei zien. In 2011/12 namen beide soorten samen al de helft (53%) van het aantal gansdagen voor hun rekening; in 1990/91 bedroeg dit aandeel slechts 25%.

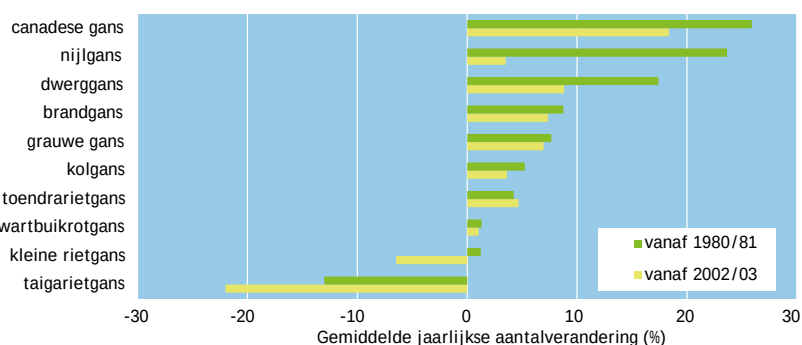
Grauwe gans en brandgans vertonen van de 'inheemse' soorten dan ook de sterkste groeicijfers. Gerekend vanaf 1980 namen ze met gemiddeld 8-9% per jaar toe. Na 2002/03 zwakte de groei wel wat af, maar de toename bleef groot in vergelijking met de meeste andere soorten. Alleen de nieuwkomers canadese gans en nijlgans laten een nog sterkere toename zien. Bij de nijlgans is deze inmiddels sterk afgezwakt. De kleine rietgans is een opvallende dissonant in het gezelschap. Van deze soort zijn de seizoensmaxima sinds 2009/10 gehalveerd, omdat de grootste aantallen tegenwoordig in Denemarken blijven hangen. Samen

>> Totaal aantal ganzen in Nederland (wintermaximum van alle soorten samen op één moment), inclusief schattingen voor minder volledig of niet-getelde gebieden.

>> Het aantal doorgebrachte gansdagen van overwinterende en doortrekkende ganzen in Nederland in de periode september tot en met mei.

>> Aantalontwikkeling van ganzen in Nederland per soort, uitgedrukt in de gemiddelde jaarlijkse verandering in gansdagen (in %) vanaf 1980/81 (lange termijn) en vanaf 2002/03 (korte termijn).

met een kortere verblijfsduur in Nederland resulteert dat in een afname van 6% per jaar sinds 2002/03. De recente toename bij de toendrarietgans lijkt vooral een effect van enkele recente koude winters. Vogels die normaliter in Oost-Duitsland overwinteren, moesten toen uitwijken naar Nederland.

Getelde gebieden

>> Elk jaar worden maandelijks van oktober tot en met maart alle belangrijke ganzengebieden in Nederland geteld door ongeveer 1500 waarnemers van Sovon, plaatselijk ondersteund door professionele tellers. In september en april-mei wordt daarnaast een selectie van gebieden geteld. Tellingen vinden overdag plaats in vastomlijnde telgebieden (zowel grote wateren als boerenland) en volgen een gestandaardiseerde opzet. Voor de meeste soorten is de dekking zo goed dat de landelijk aanwezige aantallen nagenoeg compleet worden geteld. Voor soorten die een ruime verspreiding hebben en zich minder in de gangbare ganzengebieden concentreren, zoals canadese gans en nijlgans, zijn de tellingen minder volledig.

Afnemend broedsucces

Van de vijf soorten overwinterende ganzen waarvan informatie over het broedsucces wordt verzameld, komen er vier met steeds minder jongen terug uit de broedgebieden. Zowel bij toendrarietgans, kolgans, brandgans als zwartbuikrotgans ligt het aandeel eerstejaars vogels in groepen overwinteraars tegenwoordig beneden het peil dat tot ongeveer 1990 gebruikelijk was. Alleen bij de kleine rietgans blijft de aanwas over de jaren vergelijkbaar. Het meest opvallend is de afname bij de kolgans. Tussen 1980 en 1990 kwamen de groepen kolganzen nog met gemiddeld

32% jongen terug uit de broedgebieden. Tussen 1990 en 2000 daalde dit naar gemiddeld 28% en na 2000 naar 17%. De toendrarietgans vertoont een vrijwel identieke ontwikkeling, die erop wijst dat de afname van het broedsucces vooral wordt gestuurd door omstandigheden in de broedgebieden (bijv. voedselsituatie, predatie, klimaatverandering).

Actuele verspreiding in kaart gebracht

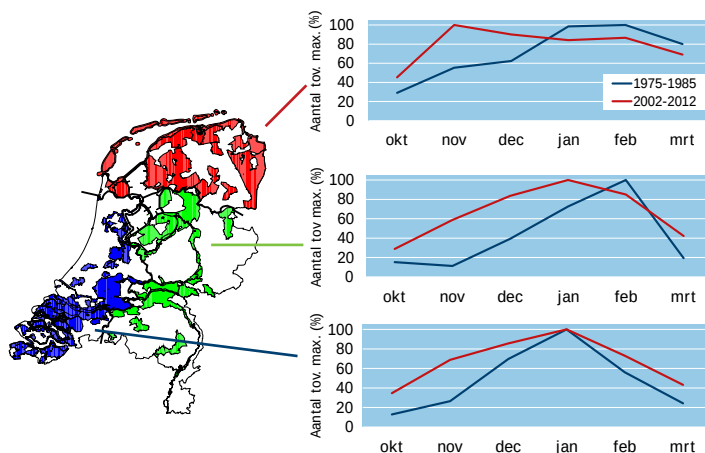
De verspreiding van ganzen in de winter heeft duidelijke zwaartepunten in het Waddengebied, Midden-Groningen, Friesland, Noordwest-Overijssel, de Kop van Noord-Holland, de Utrechtse, Noord- en Zuid-Hollandse veenweidegebieden, Zeeland en het gebied rond de Grote Rivieren. Het zijn ook vooral deze regio's waar de ganzen een optimale combinatie van geschikte voedselgebieden en slaapplaatsen vinden. Een goed voorbeeld hiervan is het merengebied in Zuidwest-Friesland, dat behoort tot de beste ganzengebieden in Nederland. Bij een evaluatie van het Beleidskader Faunabeheer, waarin de winteropvang van ganzen is geregeld (zie ook blz. 12), werden aanwijzingen gevonden dat vooral in Friesland, Gelderland, Utrecht en Limburg een tekort aan foerageergebieden bestond (Schekkerman et al. 2013, Sovon-rapport 2013/35).

>> Ook in het najaar van 2013 keerden *kolganzen* met weinig jongen terug. Voorlopige gegevens wijzen op een beneden-gemiddeld jongenpercentage van 12%.
Foto: Albert de Jong

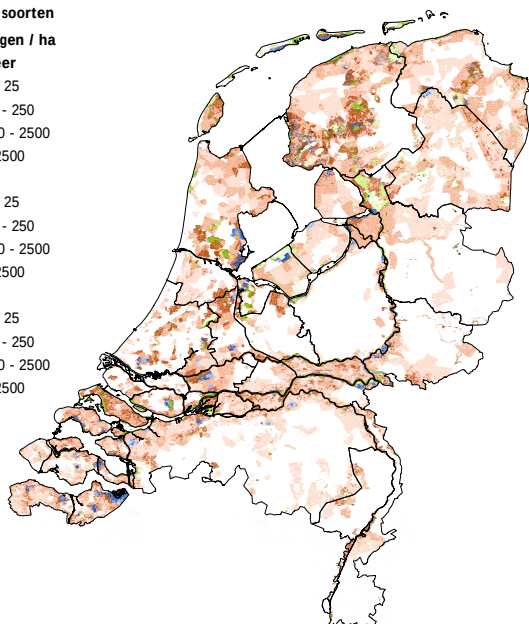

>> Tot in de jaren tachtig verschenen grote aantallen ganzen vaak niet voor december of januari in ons land. De maxima vielen zelfs vaak pas in februari. Tegenwoordig zijn veel ganzen al in november aanwezig en wordt de piek bereikt in januari. De 'verbreding' van het ganzenseizoen is vooral in Noord-Nederland goed zichtbaar, waar het zwaartepunt bovendien verschoof naar de eerste helft van de winter. De piek valt er tegenwoordig al in november. De sterke toename van de najaarsaantallen is vooral het gevolg van de vervroegde aankomst van overwinterende *kolganzen* sinds 1985. Tegelijkertijd verlengden *brandganzen* hun verblijf in het voorjaar met meer dan zes weken; ze verlaten het Waddengebied nu pas rond 20 mei. Ook de relatieve toename in maart in Oost- en West-Nederland wordt vooral gevoed door de langere aanwezigheid van overwinterende brandganzen, naast groeiende aantallen eigen broedvogels van *brandgans* en *gauwe gans*.

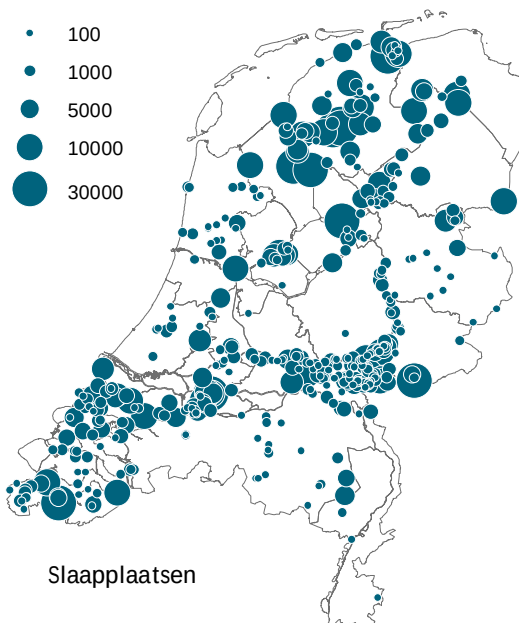
Seizoensverloop van ganzen in de regio's oost-, west- en noord-Nederland.

Alle (6) soorten vogeldagen / ha
Foerageer
0 - 25
25 - 250
250 - 2500
> 2500
Natuur
0 - 25
25 - 250
250 - 2500
> 2500
Overig
0 - 25
25 - 250
250 - 2500
> 2500

>> Gecombineerde verspreiding van *toendrarietgans*, *kleine rietgans*, *kolgans*, *grauwe gans*, *brandgans* en *rotgans* in Nederland in 2007/08–2011/12. De kaart maakt onderscheid tussen de foerageergebieden die in het kader van het Beleidskader Fauna-beheer werden onderscheiden, natuurgebieden en alle overige gebieden. Alle aantallen zijn geprojecteerd op graslandgebieden, alleen voor toendrarietgans en grauwe gans zijn ook akkergebieden in beschouwing genomen. Gebieden met een donker-rode kleur zijn gebieden met hoge ganzendichtheden die in de afgelopen jaren buiten de opvanggebieden vielen.
Bron: Hornman & van Winden 2013, Sovon-rapport 2013/35.

>> In het kader van het nieuwe Meetnet Slaapplaatsen werden in de afgelopen jaren veel ganzenslaapplaatsen geteld. De overlap met de gebieden waar overdag veel ganzen pleisteren, zoals in Friesland, het rivierengebied en de Zeeuwse Delta is goed te zien. Daarbuiten bevinden zich echter ook grote slaapplaatsen, zoals het Drentse Bargerveen. Hier brengen ook ganzen uit Duitsland de nacht door. Slaapplaatsen met meer dan tienduizend ganzen zijn niet ongebruikelijk, en bij *kolgans* en *brandgans* kunnen de aantallen zelfs oplopen tot 50.000 vogels. Als bij strenge vorst veel slaapplaatsen dichtvriezen, kunnen nog grotere aantallen samenkomen. Recreatieplas de Bijland (Gelderse Poort) is recordhouder met 83.000 *Kolganzen* op 5 februari 2010. Een aantal slaapplaatsen is vanwege de belangrijke aantallen onderdeel van het Natura 2000-netwerk. De kaart geeft geen landdekkend overzicht van alle slaapplaatsen, maar geeft wel goed weer waar zich belangrijke concentraties bevinden.

Broedvogels

Sterke groei broedpopulaties

Broedende ganzen zijn nog sterker in aantal toegenomen dan overwinteraars. De aantallen broedparen namen bij alle soorten sinds 1990 met gemiddeld meer dan 10% per jaar toe, bij brandgans, canadese gans en grauwe gans zelfs met meer dan 20% per jaar. De grauwe gans nam in 2012 driekwart van alle broedende en overzomerende ganzen voor zijn rekening. In de afgelopen tien jaar nam de groeisnelheid bij de meeste soorten af. Desondanks blijven de aantallen op hoog niveau, al bestaat er lokaal veel variatie in de aantalsontwikkeling. In sommige, vaak al langer bezette broedgebieden stabiliseren de aantallen. Op veel andere plaatsen breiden broedende ganzen zich nog steeds uit. Parallel aan de groei van de broedpopulaties namen ook de populaties niet-broedende vogels ('overzomeraars') bij alle soorten sterk toe. Plaatselijk is het aantal niet-broedende vogels zelfs groter dan het aantal broedvogels.

Populatiegroottes in zomer 2012

Het aantal broedende en overzomerende ganzen in de zomer van 2012 wordt geschat op bijna 600.000. Het gaat dan zowel om de aanwezige broedparen en hun jongen als om niet-broedende, overzomerende vogels. Driekwart van de zomeraantallen (ca. 440.000 individuen) bestaat uit grauwe ganzen, gevolgd door brandgans (52.000), nijlgans (44.000) en grote canadese ganzen (31.000). Deze schattingen geven een goed idee van de omvang van de Nederlandse ganzenpopulaties in de zomer, maar zijn met enige onzekerheden omgeven. In tegenstelling tot de win-

ter zijn er voor de zomer namelijk geen frequente landdekkende tellingen beschikbaar. De broedvogelinventarisaties geven op basis van representatieve steekproeven vooral informatie over de aantalsontwikkeling, niet over de totale aantallen. Weliswaar worden de laatste jaren ook tellingen van overzomerende ganzen verricht door onder andere de wildbeheereenheden, maar ook die tellingen zijn niet altijd landdekkend en geven slechts een momentopname weer (er wordt eenmalig geteld). Ook die getallen hebben dus onzekerheden, die moeten worden meegewogen in vergelijkingen van jaar op jaar.

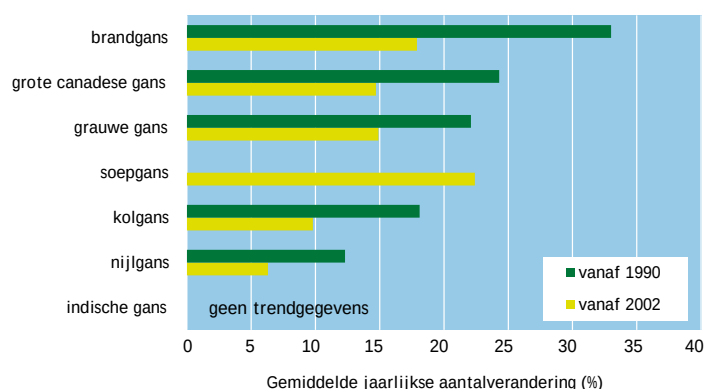
De hier gepresenteerde schattingen vloeien voort uit een combinatie van verschillende methoden, onder andere uit gegevens van de landelijke broedvogelatlas 1998-2000, een landdekkende ganzentelling in juli 2009 en groeisnelheden bepaald uit het broedvogelmeetnet en het watervogelmeetnet. Ook werden afschotcijfers en gegevens over het broedsucces verwerkt. Hoewel alle gebruikte basiscijfers onzekerheden bevatten, zijn de populatieschattingen juist door deze bundeling van verschillende typen gegevens wel robuust.

Deze combinatie van tellingen is, samen met soortspecifieke gegevens over overleving (ringonderzoek), reproductie (jongentellingen in de nazomer), afschot en vangst essentieel om een vinger aan de pols te houden bij de verdere ontwikkeling van de zomerganzenpopulaties. Alleen dan kan het effect van de geplande ingrepen in de populaties goed worden gevolgd en bijgestuurd.

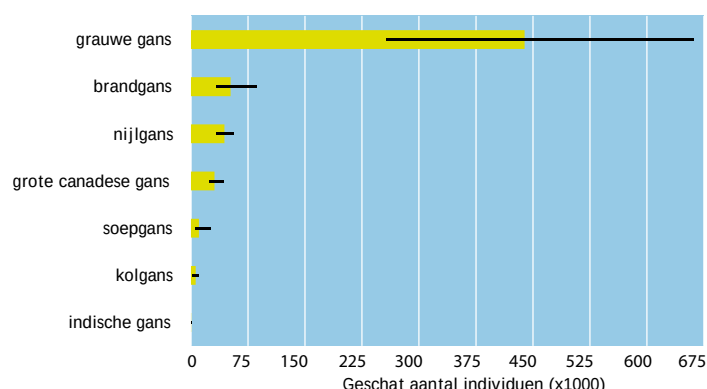
>> Vossen zijn geduchte predatoren van ganzenlegsels, kuikens en (soms) volwassen grauwe ganzen. Een pilotstudie met nestcamera's in de Ooijpolder bracht aan het licht dat vossen verantwoordelijk waren voor tenminste 65% van alle gepredeerde legsels. Ganzen proberen zich aan predatie te onttrekken door te broeden op eilanden die omringd zijn door diep water. Op een broedeiland bedroeg het nestsucces meer dan 40%, tegenover 12% buiten dat eiland. Bron: Voslamber et al. 2012, Sovon-rapport 2012/42 en VZZ-rapport 2013.14.

Foto: Automatische registratie nestcamera.

>> Jaarlijkse aantalsverandering van **broedende ganzen** in Nederland, zoals afgeleid uit het Meetnet Broedvogels. Bij de soepgans is alleen de ontwikkeling vanaf 2002 weergegeven omdat deze soort pas sinds eind jaren negentig goed wordt geteld.

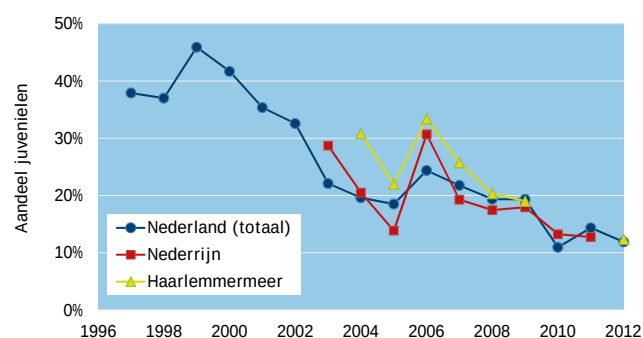

>> Geschatte aantallen ganzen in de zomer van 2012, inclusief 95% betrouwbaarheidsinterval (lijn die de onzekerheid van de schatting aangeeft). Bron: Schekkerman 2012, Sovon-rapport 2012/34.

Steeds minder jonge grauwe ganzen

Steekproefsgewijze tellingen van grauwe ganzen in de nazomer laten zien dat het aandeel jonge vogels sinds 1997 afneemt. Werden tot en met 2000 gemiddeld nog zo'n 40% jongen in groepen ganzen geteld, na 2005 daalde dat tot gemiddeld 18%. Net als bij veel overwinterende ganzen, zijn dus ook bij broedende grauwe ganzen minder paren succesvol. Wellicht zit een deel van de broedgebieden nu 'vol', waardoor er meer onderlinge concurren-

tie om broedplaatsen en voedsel optreedt. Het verloop van het aandeel jongen in twee heel verschillende gebieden waar veel tellingen beschikbaar waren, laat zien dat dit in meerdere regio's speelt. Het is van belang om de steekproef uit te breiden naar andere delen van het land om de regionale ontwikkelingen goed te volgen. Dit kan helpen verklaren waarom de aantalsontwikkeling van de broedvogels binnen Nederland zo varieert, van stabiele populaties tot nog steeds groeiende aantallen.

>> Broedsucces van grauwe ganzen, weergegeven als het percentage jonge vogels in groepen ganzen in augustus-september (Nederlandse broedvogels). Gepresenteerd worden gegevens van het hele land, en van twee goed onderzochte regio's. Bron: B. Voslammer/F. Cottaar.

>> Vooral in parken profiteren families **grauwe ganzen** van netjes onderhouden oevers en gazons. Foto: Kees Koffijberg.

>> Uit analyses van in het Deltagebied geringde vogels blijkt dat Nederland **brandganzen** 'exporteert' naar Rusland: van mannetjes brandganzen geboren in het Deltagebied vestigt zich naar schatting 30% later in de grote Russische populatie. Bron: van der Jeugd 2012, Vogeltrekstation rapport 2012-02.

Foto: Gert Huijzers

>> De vogelwachters van Rottumerplaat en Rottumeroog zagen tussen 28 mei en 13 juni 2013 naar schatting 1500 **canadese ganzen** in oostelijke richting passeren. Gezien het tijdstip van deze waarnemingen is het aannemelijk dat het om trek naar ruigebieden ten oosten van ons land gaat, bijvoorbeeld in Noord-Duitsland of het Oostzeegebied. Er komen dus niet alleen buitenlandse vogels naar ons land om te ruïen, er vertrekken ook groepen om elders te ruïen. Foto: Mark Zekhuis.

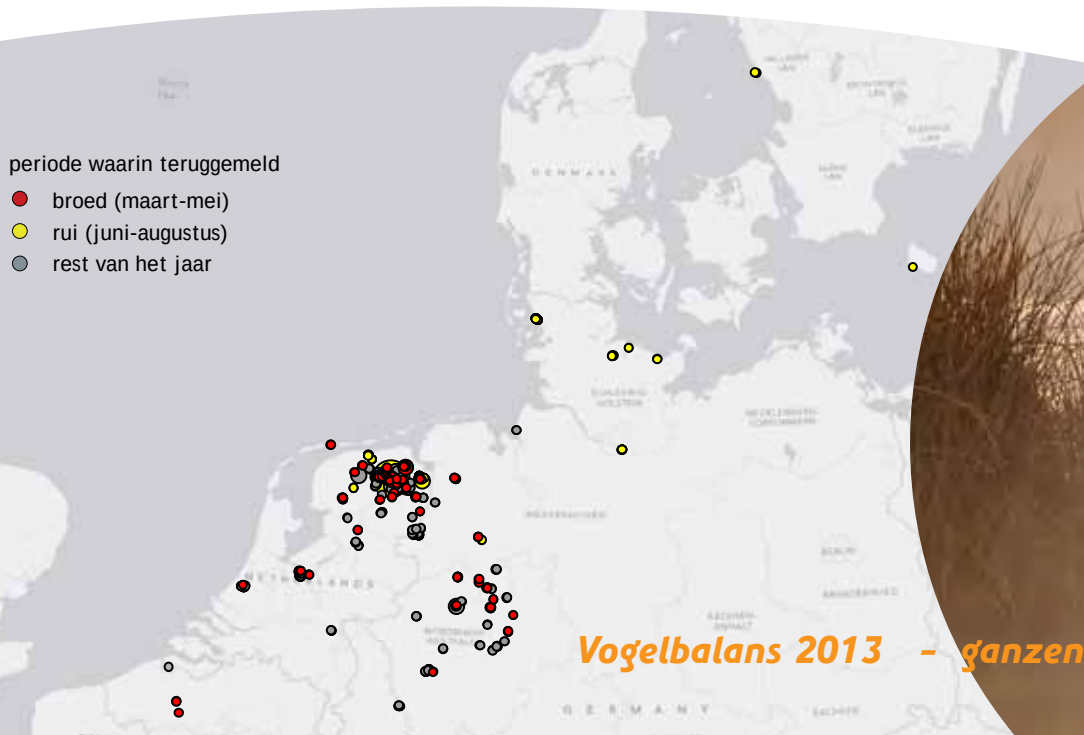
Uitwisseling met populaties over de grens

Aflezingen van ganzen met gekleurde pootringen en halsbanden laten zien dat de zomerpopulaties bij ons niet op zichzelf staan. Zo bestaat bij de brandgans uitwisseling van broedvogels tussen Nederland, Noord-Duitsland, het Oostzeegebied en Rusland. Waarschijnlijk ontstaat die meniging vooral in de winter, als vogels uit alle broedgebieden in Nederland verblijven. Een andere vorm van uitwisseling treedt optijdens de vleugelrui in mei-juli. Een aanzienlijk deel van de (grote) canadese ganzen die in Noord-Nederland in deze periode werden geringd, blijkt van Duitse origine te zijn. Omgekeerd worden in Duitsland geringde vogels veelvuldig in Nederland afgelezen, zodat de beide

broedpopulaties in feite als één geheel moeten worden beschouwd.

Ook van andere exoten is bekend dat ze tradities voor bepaalde omzwervingen ontwikkelen. Zo is de grote groep Sneeuwganzen die in de afgelopen jaren in Friesland opdook afkomstig uit een parkpopulatie van ongeveer 120 vogels in het Duitse Neuss (Roergebied). Bij de nijlganzen blijken in Nederland geboren vogels soms in Duitsland te broeden en omgekeerd, terwijl ook in België geringde dieren in ons land verschijnen. Deze voorbeelden geven aan dat tenminste een deel van de bij ons broedende of overzomerende ganzen veel minder standvastig is dan verwacht. Beleid en beheer zouden dan ook in een internationale context moeten worden bekeken.

>> Terugmeldingen van in Noord-Nederland geringde **canadese ganzen**. Bron: B.Voslamber/www.geese.org.

» Jongen van ganzenfamilies die voor hun voedsel zijn aangewezen op kruidenrijke vegetaties groeien minder goed dan jongen die op bemeste (boeren)graslanden voedselzoeken. Dit effect werkt door in hun latere overlevingskansen, die tot aan de eerste winter 60% respectievelijk 90% bedragen (van der Jeugd et al. 2006, Sovon-onderzoeksrapport 2006). Het foerageren van ganzen op intensief gebruikt boerenland is een belangrijke drijfveer achter de toenemende ganzenaantallen in West-Europa en Noord-Amerika. Scenarioberekeningen van Alterra wijzen er echter op dat het ontoegankelijk of onaantrekkelijk maken van opgroei-habitat niet realistisch is om de populatie substantieel te reduceren (Baveco et al. 2013, Alterra-rapport 2445). Wel kan bij de inrichting van het landschap waar nodig gestreefd worden gebieden niet te aantrekkelijk voor broedende ganzen te maken. Foto: Berend Voslamber.

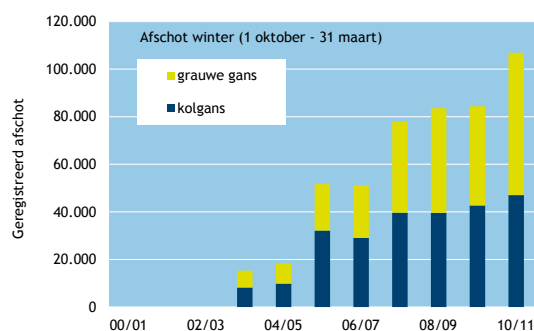
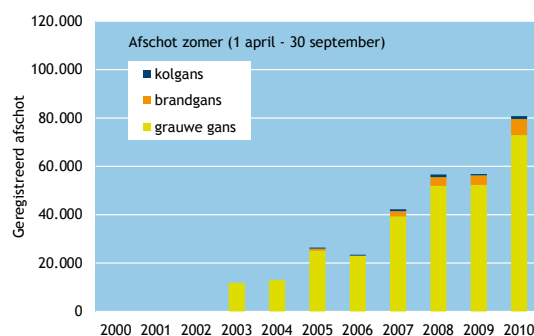

Beleid en beheer

Toenemend afschot van ganzen

In de zomer van 2010 en het winterseizoen 2010/11 werden ten minste 187.000 ganzen geschoten in Nederland. Het gaat dan vooral om grauwe ganzen (71%) en kolganzen (26%). Het afschot bij de brandgans is veel geringer en vindt alleen plaats in de zomer, en dan met name in Zuid-Holland (zie blz. 12). Kolganzen, daarentegen, worden grotendeels in het winterhalfjaar bejaagd, in het kader van verjagingsacties om de ganzen te concentreren in de opvanggebieden. Ondanks de aantallen geschoten dieren (ca. 5% van het maximum in Nederland overwinterende Kolganzen) nam de mate van concentratie in deze opvanggebieden niet toe (zie blz. 12). Wel had de afschotintensiteit plaatselijk een negatief effect op de aanwezige winteraantallen en het gebruik van slaapplaatsen van ganzen (Kleefstra 2010, De Levende Natuur 111: 134-140). Grauwe ganzen worden jaarrond veel bejaagd,

vanuit het oogpunt van verjaging (winter) en schadebestrijding/populatiebeheer (zomer). Analyses van Alterra (Texel; Kleijn et al. 2012, Alterra rapport 2307) en Sovon (provincie Utrecht; Stahl et al. 2013, Sovon-rapport 2013/28) laten zien dat het zomer-afschot vooralsnog geen meetbaar effect heeft op de aantalsontwikkeling van de broedpopulaties. Op Texel komt dit waarschijnlijk doordat vooral vogels van buiten het eiland werden geschoten, onder andere doortrekkers en overwinteraars uit andere landen.

» Ganzen foerageren vaak op boerenland, en kunnen via hun uitwerpselen zorgen voor vermisting van de vennen die worden gebruikt als rust- of slaapplaats (Brouwer & van den Broek 2010, De Levende Natuur 111: 60-62). Ook riet en andere oevervegetatie kan lijden onder vraat door (grauwe) ganzen. Foto: Peter Eekelder.

» Geregistreerd afschot van ganzen in Nederland sinds 2000, onderscheiden naar zomer en winter (alleen kolgans, grauwe gans, brandgans, andere soorten nog niet beschikbaar). Aantallen zijn exclusief vangsten in de ruiperiode (geen landelijk overzicht beschikbaar). Bron: Faunabeheer-eenheden/Provincies/KNJV.

>> Oogstresten, hier van bieten, worden soms slechts licht ondergewerkt en direct ingezaaid met wintergraan, wat mogelijk schade in de hand werkt. Foto's: Kees Koffijberg.

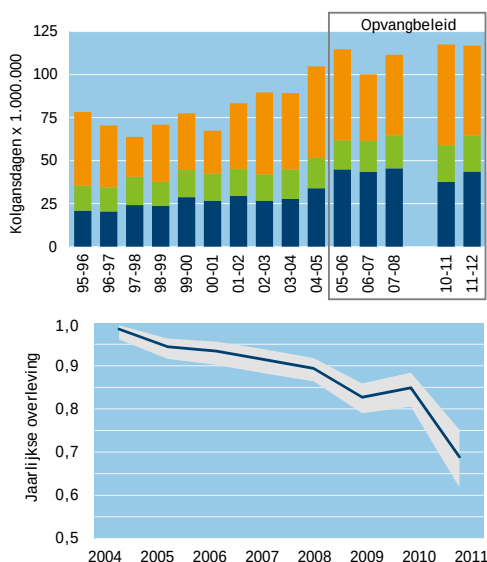

Meer ganzen – meer schade?

Nederland behoort tot de weinige landen die onder voorwaarden ganzenschade compenseren. Aanvankelijk waren dat tegemoetkomingen in de getaxeerde schade. Sinds 2005/06 zijn er ook vaste vergoedingen voor ganzenopvang. Toenemende kosten voor ganzenbeheer weerspiegelen maar ten dele de verandering in ganzenaantallen. De verdubbeling in kosten in de winter sinds 2005/06 komt vooral door de 'opeenstapeling' van twee soorten beleid: enerzijds de tegemoetkomingen in schade, anderzijds de vergoedingen voor beheerspakketten (van Bommel & van der Have 2010, De Levende Natuur 111: 22-24). In de winters van 2010/11 en 2011/12 bedroegen de tegemoetkomingen gemiddeld 7,5 miljoen euro (gegevens Faunafonds). Daar bovenop komen nog de kosten voor de beheerspakketten van het Beleidskader Faunabeheer. Andere factoren die de hoogte van schade mede bepalen zijn o.a. de weersomstandigheden, het moment van ganzenbegrazing en fluctuaties in marktprijzen van agrarische producten.

Sturing overwinterende ganzen valt tegen

Tijdens de winter van 2011/12 werd in totaal 59% van de kleine rietganzen, kolganzen, grauwe ganzen en brandganzen binnen de begrenzing van de aangewezen opvanggebieden vastgesteld. Dit aandeel is vergelijkbaar met de voorgaande winters dat het beleid werkzaam was. Het oorspronkelijke idee dat ganzen zich in de loop van de tijd meer gaan concentreren in de opvanggebieden – omdat ze daarbuiten, ondersteund met afschot, actief worden verjaagd – pakt dus anders uit. Ganzen ervaren waarschijnlijk nauwelijks verschil in rust- en foerageeromstandigheden in opvanggebieden en daarbuiten. Verder is de verspreiding van opvanggebieden niet overal optimaal (zie blz. 6) en nemen de aantallen van grauwe gans en brandgans vooral buiten de opvanggebieden nog steeds toe. In de komende winter lopen de laatste contracten over de ganzenopvang af en inmiddels wordt nagedacht over een andere vorm van winteropvang.

>> Aantal kolgansdagen per winterseizoen vanaf 1995/96, met daarin aangegeven de periode dat het Beleidskader Faunabeheer werkzaam was. De balken geven van onder naar boven het aandeel in opvanggebied in boerenland (blauw), natuurgebied (groen) en overige (niet-aangewezen) gebieden (oranje). Het verloop is vergelijkbaar voor de andere drie soorten. Over de periode 2008/09 – 2009/10 zijn geen gegevens beschikbaar. Bron: Hornman & van Winden 2013, Sovon-rapport 2013/17.

>> Jaarlijkse overlevingskans (met 95% betrouwbaarheidsinterval) van Nederlandse brandganzen, gebaseerd op kleurringonderzoek. In de periode 2004–2012 nam de jaarlijkse overlevingskans van Nederlandse brandganzen gestaag af van ca. 95% tot ca. 70%. In dezelfde periode (2005–2011) groeide het aantal geschoten brandganzen in de zomer van 854 naar 6599, wat aannemelijk maakt dat afschot de belangrijkste factor is die deze lagere overleving veroorzaakt. Verreweg het meeste afschot vindt plaats in de provincie Zuid-Holland, waar ook de grootste aantallen brandganzen tot broeden komen. Bron: van der Jeugd 2012, Vogeltrekstation rapport 2012-02.

>> Roerdomp.

Foto: Hans Gebuis.

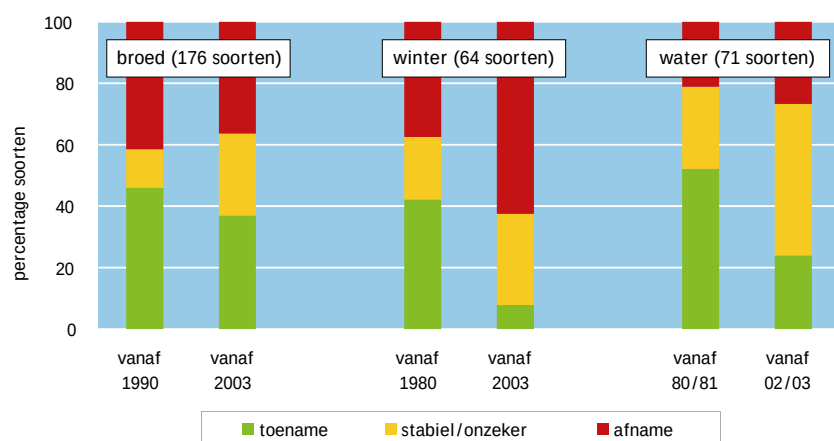
De stand van de vogels in 2013

Minder toenemende soorten sinds 2000

De meetnetten van Sovon en CBS geven voor bijna alle Nederlandse vogels goed inzicht in de aantalsontwikkeling sinds de jaren tachtig of negentig. De vogelbevolking blijkt voortdurend in beweging. Van maar een klein deel van de soorten bleven de populaties in de afgelopen decennia stabiel. Lang overheersten zowel bij de broed- als watervogels toenames ten opzichte van afnames. Bij de broedvogels is deze tendens ook voor langere tijdperiodes beschreven: 1900-2000 en 1975-2000. Sinds de eeuwwisseling is echter een kentering zichtbaar. Het aantal soorten dat toe- en afneemt is de laatste tien jaar in evenwicht. Bij de watervogels nemen recent nog maar 17 soorten in aantal toe, terwijl er dat sinds de start van de tellingen 37 zijn. Voorbeelden van watervogels met een trendomkering van positief naar negatief zijn blauwe reiger, fuut en smient.

De laatste twee nemen al sinds eind jaren negentig gestaag af. Bij de wintervogels, soorten die vooral buiten de waterrijke gebieden overwinteren, slaat de balans de laatste tien jaar sterk door naar verlies. Bijna tweederde van de soorten gaat in aantal achteruit. Hieronder vinden we niet alleen standvogels als de winterkoning, die recent een stapje terug deed na drie wat koudere winters. Ook met veel soorten die van elders komen om in Nederland te overwinteren gaat het slecht, zoals keep, kramsvogel en koperwiek.

>> Waarom komen zoveel minder *kepen* naar Nederland in de winter? Ze trekken nog steeds door in aanzienlijke aantallen en in sommige jaren hangen ze tijdens de voorjaartrek nog in grote groepen rond in de naaldbossen, foeragerend op gevallen dennenzaad. In 1980-94 bestond een relatie tussen de aantallen overwinterende kepen en de hoeveelheid beukenmast, maar sindsdien verflauwt dit verband en komen ze niet meer massaal op onze beukenootjes af.
Foto: Ran Schols.

>> Samenvatting van korte en lange termijn trends voor broedvogels (BMP en kolonievogels), wintervogels (Punt Transect Tellingen) en watervogels (watervogeltellingen).

Overzicht van de populatie-ontwikkelingen per soort zoals vastgesteld met de vogelmeetnetten van Sovon en CBS. Trends van wintervogels komen uit het Punt Transect Tellingen project (PTT), van watervogels uit het Meetnet Watervogels, van broedvogels uit het Meetnet Broedvogels. De trends zijn uitgesplitst naar twee tijdsperioden: de eerste vanaf het begin van de tellingen, de tweede betreft de laatste 10 jaar. Voor meer informatie zie www.sovon.nl/soorten.

De kolom 'Early Warning' bij de broedvogels geeft een interpretatie van de trends en aanvullende informatie over de 'gezondheidstoestand' van de populatie. Met rood zijn de soorten weergegeven die op de vigerende Rode Lijst 2004 staan, met oranje de soorten die daar in de toekomst waarschijnlijk op komen of anderszins in de gevarenzone dreigen te komen en met groen de soorten met 'gezonde' populaties. Zie www.vogelbescherming.nl/vogelbalans-factsheet.pdf voor een nadere onderbouwing en achtergronden van deze kolom.

WINTERVOGELS	1980-2012	2003-2012	WATERVOGELS	1980/81-2011/12	2002/2003-2011/12
blauwe kiekendief	↓	↑	aalscholver	↑	→
bonte kraai	↓	↑	bergeend	↑	↑
boomklever	↑	↑	blauwe reiger	↑	↓
boomkruiper	↑	↓	bontbekplevier	↑	↑
buizerd	↑	→	bonte strandloper	↑	→
ekster	↓	→	brandgans	↑	↓
fazant	↓	↓	brilduiker	↓	○
frater	↓	↓	dodaars	→	○
gaai	↑	↓	drieteenstrandloper	↑	↑
geelgors	↑	↓	dwerggans	↑	○
glanskop	↑	→	eider	↓	↓
goudhaantje	↓	↓	fuut	↑	↓
goudvink	↑	↓	geoorde guut	↑	→
graspieper	→	↓	goudplevier	↑	↑
groene specht	→	↓	grauwe gans	↑	↑
groenling	↑	→	groenpootruiter	↑	→
grote bonte specht	↑	↑	grote canadese gans	↑	↑
grote gele kwikstaart	↑	↓	grote mantelmeeuw	→	→
grote lijster	↓	↓	grote zaagbek	↓	○
havik	↑	→	grote zilverreiger	↑	↑
heggemus	↑	↓	grutto	→	↓
holenduif	↑	→	kanoet	→	→
houtduif	↑	↓	kemphaan	↓	↓
huismus	↓	→	kievit	→	↓
ijsvogel	↑	↓	kleine rietgans	→	↓
kauw	→	→	kleine zilverreiger	↑	○
keep	↑	↓	kleine zwaan	→	↓
klapekster	↑	○	kluut	→	→
kneu	↓	○	knobbelzwaan	↑	→
koolmees	↓	↓	kokmeeuw	→	→
koperwiek	↓	↓	kolgans	↑	↑
kramsvogel	↓	↓	kraanvogel	↑	↑
kruisbek	↑	↓	krakeend	↑	↑
kuifmees	↓	↓	krombekstrandloper	→	○
matkop	↓	↓	krooneend	↑	○
merel	↑	↓	kuifduiker	↑	○
patrijs	↓	↓	kuifeend	→	↓
pimpelmees	→	→	lepelaar	↑	↑
putter	↑	↑	meerkoet	→	→
raaf	↑	○	middelste zaagbek	↑	→
rietgors	→	↓	nijlgans	↑	↑
ringmus	↓	↓	nonnetje	→	○
roek	↓	↓	pijlstaart	→	→
roodborst	↑	↓	reuzenster	↑	○
ruigpootbuizerd	↓	↑	rosse grutto	↑	○
sijs	↑	○	rosse stekelstaart	↑	→
slechtvalk	↑	○	rotgans	↑	→
smelleken	○	○	scholekster	↓	↓
sneeuwgors	○	↓	slechtvalk	↑	↑
sperwer	→	→	slobeend	→	→
spreeuw	↓	↓	smient	↓	↓
staartmees	↑	↓	steenloper	↓	→
torenvalk	↓	↓	stormmeeuw	↑	↓
turkse tortel	→	↓	strandplevier	↓	↓
veldleeuwerik	→	↓	tafeleend	↓	↓
vink	↑	↓	taigarietgans	↓	↓
vuurgoudhaan	→	↓	toendrarietgans	↑	○
waterpieper	↑	↓	topper	↓	○
winterkoning	↑	↓	tureluur	→	→
witte kwikstaart	→	↓	visarend	↑	↑
zanglijster	→	↓	waterhoen	↓	↓
zwarte kraai	→	↓	wilde eend	↓	↓
zwarte mees	↓	↓	wilde zwaan	↑	↑
zwarte specht	→	○	wintertaling	→	→
			wulp	↑	↑
			zearend	↑	↑
			zilvermeeuw	↓	↓
			zilverplevier	↑	→
			zwarte ruiter	↓	↓
			zwarte stern	↓	↓
			zwarte zee-eend	○	○

↑ toename
 → stabiel
 ↓ afname
 ○ onzeker

BROEDVOGELS	1990-2012	2003-2012	Early Warning		1990-2012	2003-2012	Early Warning
aalscholver	↑	↑	⊕	krakeend	↑	↑	⊕
appelvink	↓	↑	⊕	kramsvogel	↑	↑	⊕
baardman	↓	↑	⊕	krooneend	↑	↓	⊕
bergeend	↑	↑	⊕	kruisbek	↑	↓	⊕
blauwborst	↑	↑	⊕	kuifeend	↑	↑	⊕
blauwe kiekendief	↓	↓	⊕	kuifleeuwerik	↓	↓	⊕
blauwe reiger	↓	↓	⊕	kuifmees	↓	↓	⊕
boerenzwaluw	↑	↑	⊕	kwak	↑	○	⊕
bontbekplevier	↑	↑	⊕	kwartel	↑	↑	⊕
bonte vliegenvanger	↑	↑	⊕	kwartelkoning	↑	↓	⊕
boomklever	↑	↑	⊕	lepelaar	↑	↑	⊕
boomkruiper	↑	↑	⊕	matkop	↓	↑	⊕
boomleeuwerik	↑	↑	⊕	meerkoet	↑	↑	⊕
boompieper	↑	↑	⊕	merel	↑	↑	⊕
boomvalk	↓	↓	⊕	middelste bonte specht	↑	↑	⊕
bosrietzanger	↑	↑	⊕	middelste zaagbek	↑	↑	⊕
bosuil	↑	↓	⊕	nachtegaal	↓	↑	⊕
braamsluiper	↓	↑	⊕	nachtzwaluw	↑	↑	⊕
brandgans	↑	↑	⊕	nijlgans	↑	↑	⊕
brilduiker	○	↓	⊕	noordse stern	↓	↓	⊕
bruine kiekendief	↓	↓	⊕	oeverloper	↑	○	⊕
buidelmees	↓	↓	⊕	oeverzwaluw	↑	↑	⊕
buizerd	↑	↑	⊕	ooievaar	↑	↑	⊕
grote canadese gans	↑	↑	⊕	ortolaan	↓	○	⊕
cetti's zanger	↑	↑	⊕	paapje	↓	↑	⊕
dodaars	↑	↓	⊕	patrijs	↓	↑	⊕
draaihals	↓	↓	⊕	pimpelmees	↑	↑	⊕
duinpieper	↑	○	⊕	porseleinhoen	↑	↑	⊕
dwergstern	↑	○	⊕	purperreiger	↑	↑	⊕
eider	↓	↓	⊕	putter	↑	↑	⊕
ekster	↓	↑	⊕	raaf	↑	↑	⊕
europese kanarie	↓	↓	⊕	ransuil	↑	↑	⊕
fazant	↓	↑	⊕	rietgors	↓	↑	⊕
fitis	↓	↑	⊕	rietzanger	↓	↑	⊕
fluitier	↓	↑	⊕	ringmus	↓	↑	⊕
fuut	↓	↓	⊕	roek	↑	↓	⊕
gaai	↑	↑	⊕	roerdomp	↑	↑	⊕
geelgors	↑	↑	⊕	roodborst	↑	↑	⊕
gekraagde roodstaart	↑	↑	⊕	roodborsttapuit	↑	↑	⊕
gele kwikstaart	↑	↑	⊕	roodhalsfuut	↑	○	⊕
geoorde fuut	↑	↓	⊕	rosse stekelstaart	↑	○	⊕
glanskop	↑	↓	⊕	scholekster	↓	↑	⊕
goudhaan	↑	↓	⊕	sijs	↓	↑	⊕
goudvink	↑	↑	⊕	slechtvalk	↓	↑	⊕
grasmus	↑	↑	⊕	slobeend	↓	↑	⊕
graspieper	↓	↓	⊕	smient	↑	○	⊕
grauwe gans	↑	↑	⊕	snor	↓	↑	⊕
grauwe gors	↓	↓	⊕	sperwer	↓	↑	⊕
grauwe kiekendief	↑	↑	⊕	spotvogel	↓	↑	⊕
grauwe klauwier	↑	↑	⊕	spreuw	↓	↑	⊕
grauwe vliegenvanger	↓	↑	⊕	sprinkhaanzanger	↑	↑	⊕
groene specht	↑	↑	⊕	staartmees	↓	↑	⊕
groenling	↑	↑	⊕	steenuil	↓	↑	⊕
grote bonte specht	↑	↑	⊕	steltkluut	↑	↑	⊕
grote gele kwikstaart	↑	↓	⊕	stormmeeuw	↓	↑	⊕
grote karekiet	↓	↑	⊕	strandplevier	↓	○	⊕
grote lijster	↓	↑	⊕	tafeleend	↑	↑	⊕
grote mantelmeeuw	↑	↑	⊕	tapuit	↑	↑	⊕
grote stern	↑	↑	⊕	tjiftjaf	↓	↑	⊕
grote zilverreiger	↑	↑	⊕	torenvalk	↓	↑	⊕
grutto	↓	↓	⊕	tuinfluitier	↑	↑	⊕
havik	↑	↑	⊕	tureluur	↑	↑	⊕
heggemus	↓	↓	⊕	turkse tortel	↑	↓	⊕
holenduif	↑	↑	⊕	veldleeuwerik	↓	↓	⊕
houtduif	↓	↑	⊕	velduil	↓	○	⊕
huiskraai	↑	○	⊕	vink	↑	↑	⊕
huismus	↓	↑	⊕	visdief	↑	↑	⊕
huiszwaluw	↑	↑	⊕	vuurgoudhaan	↑	↓	⊕
ijsvogel	↑	↑	⊕	waterhoen	↓	↓	⊕
kauw	↑	↑	⊕	waterral	↑	↓	⊕
kemphaan	↑	↑	⊕	watersnip	↓	↓	⊕
kerkuil	↓	↓	⊕	wielewaal	↓	↑	⊕
kievit	↓	↓	⊕	wilde eend	↓	↓	⊕
klapekster	↓	○	⊕	winterkoning	↑	↓	⊕
kleine barsijs	↓	○	⊕	wintertaling	↓	↓	⊕
kleine bonte specht	↑	↑	⊕	witte kwikstaart	↓	↑	⊕
kleine karekiet	↑	↑	⊕	woudaap	↑	○	⊕
kleine mantelmeeuw	↑	↑	⊕	wulp	↑	↓	⊕
kleine plevier	↑	↑	⊕	zanglijster	↑	↑	⊕
kleine zilverreiger	↑	↓	⊕	zilvermeeuw	↓	↓	⊕
kluut	↓	↓	⊕	zomertaling	↓	↓	⊕
kneu	↓	↑	⊕	zomertortel	↓	↓	⊕
knobbelzwaan	↓	↑	⊕	zwarte kraai	↑	↑	⊕
koekoek	↓	↑	⊕	zwarte mees	↓	↓	⊕
kokmeeuw	↓	↓	⊕	zwarte roodstaart	↑	↑	⊕
kolgans	↑	↑	⊕	zwarte specht	↓	↓	⊕
koolmees	↑	↑	⊕	zwarte stern	↑	↑	⊕
korhoen	↓	↓	⊕	zwartkop	↑	↑	⊕
kraanvogel	↑	↑	⊕	zwartkopmeeuw	↑	↑	⊕

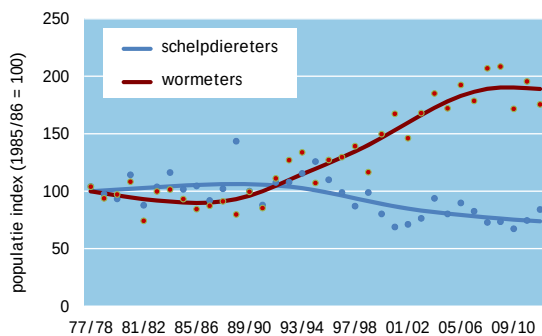
Bij de broedvogels zijn trendgegevens van wespendief, houtsnip en gierzwaluw niet betrouwbaar genoeg voor opname in de tabel.

Early Warning

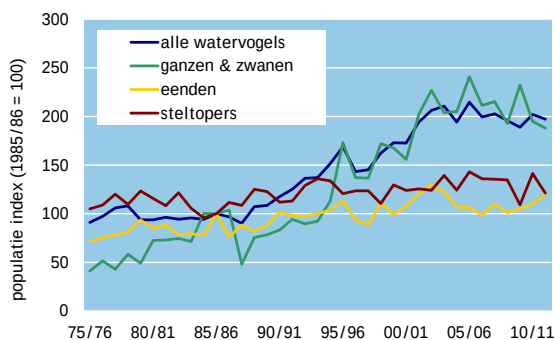
- ⊕ gezonde populatie
- populatie mogelijk in de gevarenzone
- ⊗ populatie op de Rode Lijst

>> De kolonievogels blauwe reiger en roek nemen al een jaar of tien in aantal af, en die afname zette ook in 2013 door. De stand van blauwe reiger bereikte in 2013 een dieptepunt in de reeks vanaf 1990, met een afname van ca. 15% ten opzichte van 2012. De roek nam tot 2000 toe, maar is inmiddels weer zo goed als terug op het niveau van 1990. Ten opzichte van 2012 namen de aantallen met ca. 13% af. Er bestaat echter veel regionale variatie. Zo doet de soort het in het Limburgse heuvelland beter dan op de zandgronden. Foto's: juveniele blauwe reigers op het nest (Foto: Hans Gebuis), rechts een kolonie roeken (Foto: Arno ten Hoeve – BuitenBeeld).

>> Trends van schelpdiereneters (*scholekster*, *kanoet*, *eider*, *zilvermeeuw*) en wormeters (*kluut*, *bontbekplevier*, *zilverplevier*, *drieteenstrandloper*, *bonte strandloper*, *rosse grutto*) sinds 1977/78 in de Waddenzee, zoals vastgesteld met het Meetnet Watervogels en gebaseerd op tellingen door het hele jaar.

>> Trends van doortrekkende en overwinterende watervogels sinds 1975/76, zoals vastgesteld met het Meetnet Watervogels en gebaseerd op tellingen door het hele jaar. Weergegeven is de gemiddelde trend per soortgroep.

>> Tijdens hoogwatertellingen in de Waddenzee in augustus en september 2013 bleken uitzonderlijk hoge aantallen *kanoeten* aanwezig, resp. 209.000 en 260.000. Meer dan het dubbele van wat recent gebruikelijk is! Kanoeten vormen dichte groepen en het is geen sinecure om deze 'grote grijze plakaten' te tellen. Het vereist onderling telefonisch contact om de zich snel verplaatsende groepen niet te missen of dubbel te tellen. Vermoedelijk zorgt de toename van het belangrijkste prooidier, het nonnetje, momenteel voor een gunstige voedselsituatie en dus grote aantallen kanoeten. Foto: Arie Ouwerkerk.

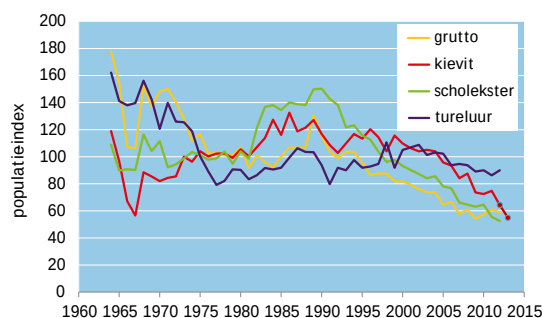

Voorlopige cijfers broedseizoen 2013

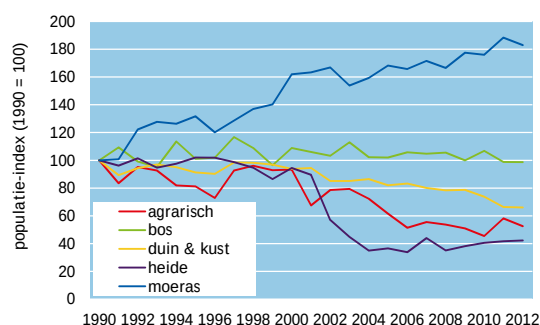
Dankzij de snelheid van digitale verwerking van broedvogelgegevens kunnen we nu op basis van voorlopige cijfers (grotendeels een derde van het aantal telgebieden, stand 1 september 2013) een eerste indruk geven van het broedseizoen 2013. Voor onder meer fazant, kievit, zanglijster en koolmees leverde 2013 lagere aantallen op dan voorgaande jaren. Voor buizerd, roodborsttapuit en spreeuw bedraagt de afname vermoedelijk zelfs meer dan 10%. Voor slobend, groene specht, gekraagde roodstaart, rietzanger, grasmus en fitis was het juist een goed jaar. De laatste vier soorten profiteerden van gunstige winteromstandigheden in Afrika. De topaantallen uit 2011 worden echter niet geëvenaard.

Bij de broedvogels bestaan er grote trendverschillen tussen soorten die karakteristiek zijn voor bepaalde habitats. Met specialisten van heide en boerenland gaat het gemiddeld slecht. Hun aantallen stabiliseren de laatste jaren op een niveau dat maar de helft bedraagt van de stand in 1990. Klapekster en duinpieper zijn verdwenen. De weidevogels grutto, kievit, scholekster en tureluur blijven in aantal afnemen. Ook duin- en kustvogels doen het sinds de eeuwwisseling slecht, met kluut, bontbek- en strandplevier en kok-, zilver- en stormmeeuw als voorbeelden. Moerasvogels doen het juist goed, terwijl bosspecialisten *grosso modo* stabiel blijven.

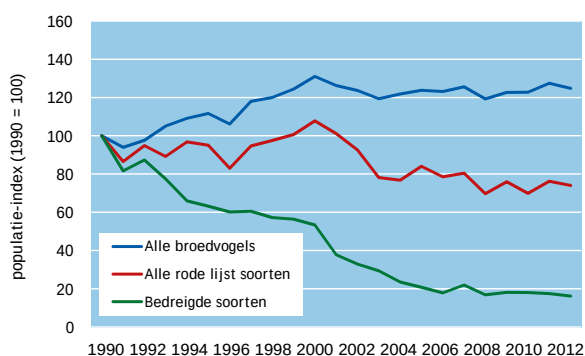
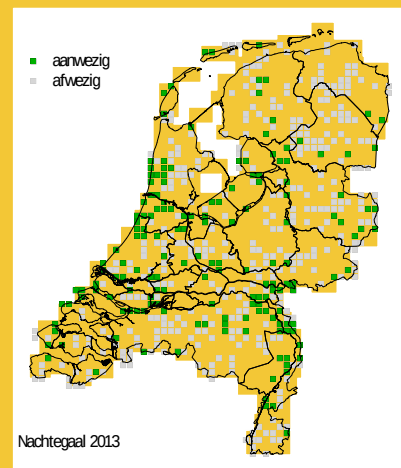
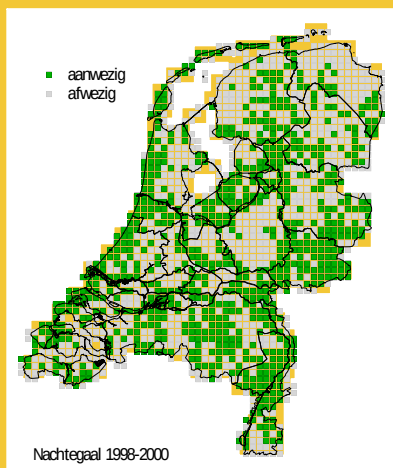
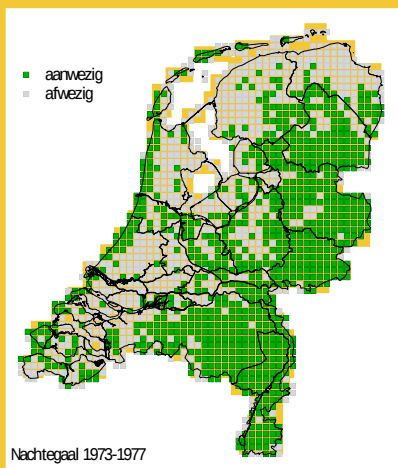
» Trends van de vier 'klassieke' weidevogels sinds de jaren zestig. In het afgelopen decennium namen *kievit* en *scholekster* het snelst af (gemiddeld 5% per jaar), gevolgd door *grutto* (3%) en *tureluur* (2%). In ieder geval voor *kievit* lijkt de afname ook in 2013 stevig door te zetten (gebaseerd op voorlopige cijfers).

» Trends van karakteristieke broedvogels van agrarisch gebied, duin en kust, moeras, bos en heide, zoals vastgesteld met het Meetnet Broedvogels.

» De *sprinkhaanzanger* is één van de moerasvogels die het voor de wind gaat. De stand verdrievoudigde in twintig jaar tijd. Foto: Michel Geven.

>> Samenvatting van trends van Rode Lijst-soorten (broedvogels) afgezet tegen alle Nederlandse broedvogels. Weergegeven is de gemiddelde trend per soortgroep, met onderscheid tussen alle Rode Lijst-soorten en (ernstig) bedreigde Rode Lijst-soorten.

>> Het aantal broedparen van de **tapuit** verminderde sinds 1990 met bijna 90%, maar stabiliseerde in de jaren 2010-2012. In het belangrijkste resterende broedgebied, de duinen tussen Callantsoog en Den Helder, namen de aantallen in 2013 echter met een kwart af (naar 50 paren). Door vergrassing en afgenomen konijnpopulaties kunnen tapuiten in veel duin- en heidegebieden letterlijk niet meer uit de voeten. Op een aantal locaties komen eieren niet uit vanwege de hoge concentraties dioxines (van Oosten et al. 2012, Vakblad Natuur, Bos en Landschap, 9: 32-34).

Foto: Michel Geven.

Vogels van de Rode Lijst

Het is geen verrassing dat het met de broedvogels van de Rode Lijst in grote lijnen slecht gaat; voortdurende afname is immers precies de reden waarom ze op die lijst terechtkwamen. De doorzettende achteruitgang sinds de publicatie van de laatste versie, in 2004, is zorgwekkend. Dat geldt dan vooral voor de categorie (ernstig) bedreigde soorten, waarvan de gemiddelde index sindsdien met nog eens 30% afnam. Voorbeelden zijn kemphaan, grauwe gors en watersnip. Voor de kuifleeuwerik hangt het voortbestaan in Nederland al jaren aan een zijden draadje. Met in 2013 alleen een paartje bij Venlo en een ongepaard mannetje in Den Bosch, is het doek bijna gevallen. Even precair is de situatie voor het korhoen. De restpopulatie op de Sal-

Een nieuwe atlas in de maak

Afgelopen winter startte het veldwerk voor een nieuwe vogelatlas. Zowel de wintervogels als de broedvogels worden in de periode 2012-2015 landdekkend in kaart gebracht. Vergelijking met de twee vorige atlassen levert prachtige beelden van veranderingen in verspreiding op. Voor de nachtegaal is de eerste tussenstand weinig florissant. Vooral in het binnenland werd de verspreiding ijler: in Drenthe, Twente, Noord-Brabant en Limburg blijken nog maar weinig van de onderzochte atlasblokken bezet. Let wel, het huidige verspreidingsbeeld is nog erg onvolledig, en in de geel gekleurde blokken is nog geen veldwerk uitgevoerd.

>> *Nachtegaal. Foto: Ran Schols*

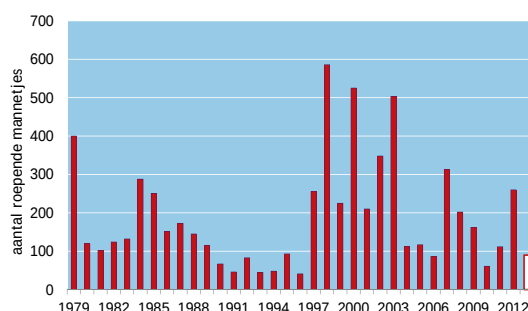

Zie ook www.vogelatlas.nl

landse Heuvelrug bestaat op dit moment uit twee hanen en 2-4 hennen. Daarnaast werden in 2012 en 2013 in totaal 30 korhoenders uit Zweden bijgeplaatst, waarvan er nog ongeveer tien in leven zijn. Het broedsucces is vrijwel nihil. Maar niet met alle Rode Lijst soorten gaat het slecht. De grauwe klauwier is na een dip in de jaren tachtig en negentig weer helemaal terug. Hij beleefde een topjaar in 2011 met 400-500 broedparen. De broedresultaten waren echter pover vanwege slecht zomerweer, waardoor de populatie in 2012 zakte naar 390-430 paren. Die stand is vergelijkbaar met die rond 1960, waardoor de grauwe klauwier kandidaat is om van de volgende Rode Lijst te worden afgevoerd. Het herstel

is deels te danken aan beheer, herstel en ontwikkeling van natuurgebieden (Stichting Bargerveen).

Een andere groep van soorten waarmee het goed gaat zijn de 'nieuwkomers', die op de Rode Lijst staan zolang ze minder dan 125 broedparen hebben. Voor de grote mantelmeeuw, die in 1993 voor het eerst in Nederland broedde, staat de teller inmiddels op ongeveer 50 broedparen. In het Deltagebied stabiliseren de aantallen, maar in het Waddengebied lijken ze nog toe te nemen.

>> *Trend van de kwartelkoning in Nederland. 2013 was een daljaar, met slechts ca. 90 roepende mannetjes. Ook in andere delen van Noordwest-Europa werden lage aantallen geregistreerd. De toename van deze Rode Lijst-soort vanaf eind jaren negentig was vooral een gevolg van overloop van vogels uit Oost-Europa. Door het instorten van de collectieve landbouw kwam daar tijdelijk veel broedgebied beschikbaar. Inmiddels verbossen de verlaten landbouwgronden, waardoor de stroom immigranten opdroogt.*

>> *Het recent verschenen rapport Wildlife comeback van Rewilding Europe beschrijft de succesvolle terugkeer van 19 aansprekende vogelsoorten in Europa. Van kraanvogel en zeearend (resp. vijf en vier broedparen in 2013), ooievaar en lepelaar merken we dat ook in Nederland. Gerichte soortbescherming, beperking van de jacht en verbetering van de voedselsituatie zijn belangrijke oorzaken van het herstel. Familie kraanvogels in het Fochteloërveen, 2 juli 2013. Foto: A. Cee.*

>> De vliegbewegingen van concentraties spreeuwen boven gemeenschappelijke slaapplekken vormen een spectaculair schouwspel. Aantallen van meer dan 100.000 vogels zijn geen uitzondering. Desondanks hebben we maar een fragmentarisch beeld van waar zulke slaapplekken voorkomen. Daarin brengen we verandering in de tweede helft van 2014, het Jaar van de Spreeuw: waar liggen de slaapplekken, in welke habitats, welke aantallen komen er voor en hoe veranderen die? Boeiende vragen over een soort waarvan de broedpopulatie in twintig jaar tijd meer dan halveerde. Gegevens uit het Meetnet Urbane Soorten suggereren dat de recente afname het sterkst is in oude en vooroorlogse wijken. In stadsdelen gebouwd na de oorlog en in nieuwbouw wijken lijkt de afname minder groot.

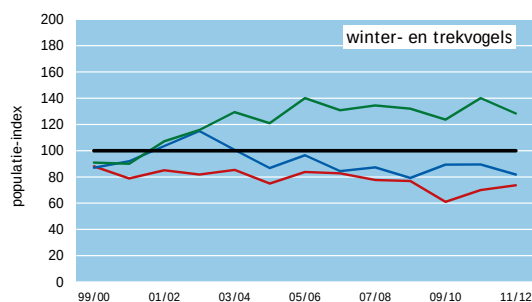
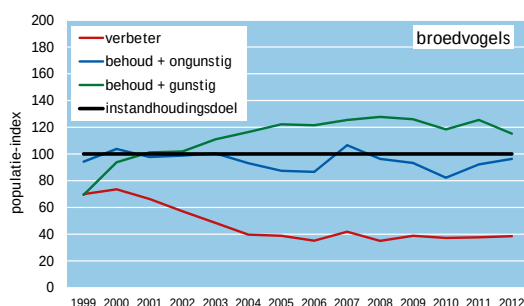
Foto: Adri Clements - BuitenBeeld.

Zie ook www.jaarvandespreeuw.nl

Herstel meeste Natura 2000-soorten blijft uit

Veel soorten bevinden zich duidelijk onder het niveau dat in het kader van de Europese Vogelrichtlijn als 'instandhoudingsdoelstelling' is afgesproken. Dat geldt vooral voor afnemende soorten waarvoor het natuurbeleid streeft naar een verbetering van de stand: vele vertonen amper tekenen van herstel. Uitzonderingen zijn enkele broedvogels die er momenteel beter voor staan dan tien jaar geleden, zoals woudaap, purperreiger, grauwe kiekendief en grauwe klauwier. Bij de winter-

en trekvogels met zo'n verbeteropgave bereikt slechts een enkele soort (steenloper) de doelstelling. Voor de categorie van soorten waarvoor gemikt wordt op behoud van de aanwezige aantallen staan fuut, kleine zwaan, tafeleend, kuifeend, zwarte zee-eend, strandplevier en Kievit er het slechtst voor. Wilde zwaan, krooneend en drieteenstrandloper halen de doelstellingen daarentegen met verve. Eind 2013 presenteert Sovon alle bevindingen in de eerste Vogelrichtlijnrapportage, die alle EU-lidstaten eens in de zes jaar moeten opstellen.

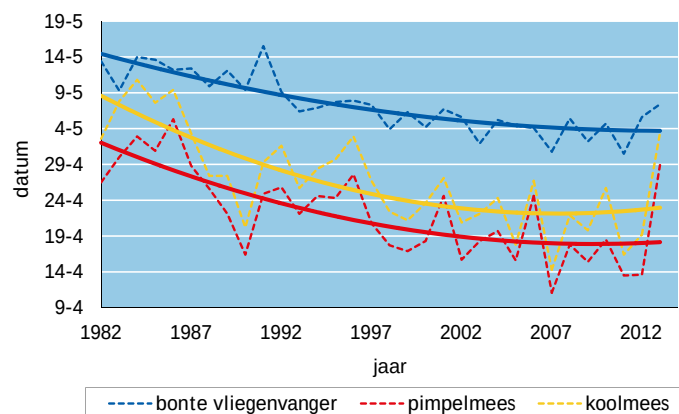
>> Samenvatting van trends van broedvogels en winter- en trekvogels in relatie tot de instandhoudingsdoelstellingen van Natura 2000 (dikke zwarte lijn). Weergegeven is de gemiddelde trend voor soorten met een verbeterdoelstelling, soorten met een ongunstige staat van instandhouding én een behoudsdoelstelling, en soorten met een gunstige staat van instandhouding én een behoudsdoelstelling.

>> In 30 jaar tijd zijn de landelijke aantallen tafeleenden in het winterhalfjaar ongeveer gehalveerd. Dat komt vooral door een gestage achteruitgang in de zoete rijkswateren, met name Markermeer en IJsselmeer, en recent ook in de Randmeren. De aantallen in seizoen 2010/11 waren sinds 1980 zelfs nog nooit zo laag. De afname houdt verband met een sterke vermindering van driehoeksmosselen (belangrijke voedselbron), in combinatie met een verschuiving van het overwinteringsareaal in noordoostelijke richting. Foto: Michel Geven

Extreem late start eileg in 2013

Het jaar 2013 trapte af met twee koude wintermaanden, waarna de koudste lente in ruim 40 jaar volgde. Hierdoor kwam de eileg van veel broedvogels pas heel laat op gang, zo blijkt uit het Meetnet Nestkaarten. In vergelijking met het vroege jaar 2012 begonnen kool- en pimpelmezen gemiddeld zelfs ruim twee weken later. Beide soorten waren de afgelopen kwart eeuw niet meer zo laat met de leg gestart. Dit patroon was ook waarneembaar bij de meeste andere standvogels. Voor een Afrika-trekker als de bonte vliegenvanger had het koude voorjaar echter weinig invloed op de timing van de eileg. De structurele vervroeging van het legbegin bij de meeste zangvogels in de jaren tachtig en negentig, onder invloed van klimaatopwarming, is in het afgelopen decennium duidelijk afgeremd.

>> Gemiddelde start van de eileg van *bonte vliegenvanger*, *pimpelmees* en *koolmees* in de periode 1982-2013 (2013 betreft voorlopige gegevens). Het koude voorjaar van 2013 kenmerkte zich door een uitzonderlijk late start van het broedseizoen. De trendlijn geeft weer hoe de gemiddelde eerste legdatum sinds 1982 is vervroegd.

>> Door het aanhoudend koude voorjaar kwamen *koolmezen* in sommige regio's niet tot broeden. De koolmezen in de wél bezette kasten hadden relatief kleine legsels en een laag nestsucces.
Foto: Arno ten Hoeve - BuitenBeeld

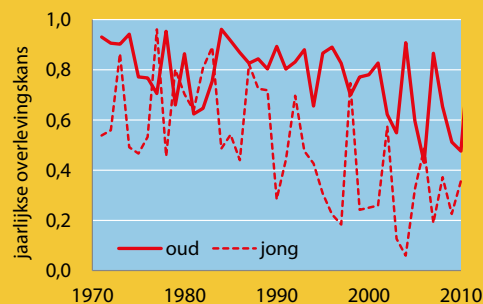
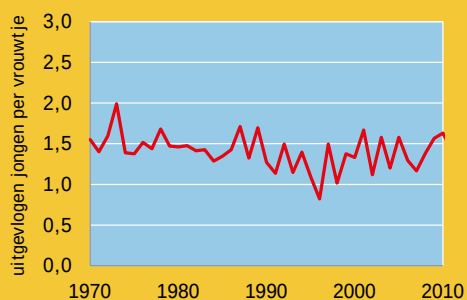
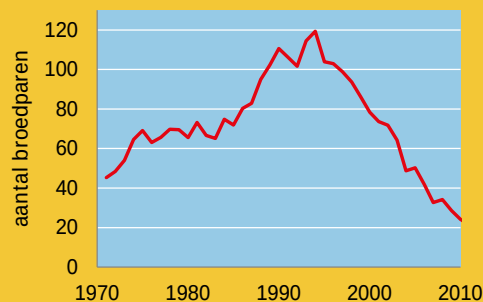

Waarom verdwijnt de blauwe kiekendief van de Wadden?

Door onderzoek aan broedsucces (nesten controleren) en overleving (ringen) kunnen we nagaan waardoor er veranderingen in de vogelstand optreden. De blauwe kiekendief is wat dat betreft één van de best onderzochte vogels van Nederland. De populatie op de Waddeneilanden vestigde zich vanaf 1940, bereikte begin jaren negentig een hoogtepunt van meer dan 100 broedparen en nam sindsdien sterk af: 70 paren rond 2000, 46 in 2006 en nog maar 8 paren in 2013. Het broedsucces verminderde op de lange termijn niet. De sterfte van jonge en volwassen vogels nam echter sterk toe. Overleefde voor 1990 gemiddeld 65% van de uitgevlogen jongen tot aan het volgende broedseizoen, na 1990 was dat nog maar 35%. Voor volwassen blauwe kiekens bedragen die getallen resp. 82% en 74%. Voedselgebrek is de meest aannemelijke hoofdoorzaak. In boerenland zijn muizen- en zangvogelpopulaties gedecimeerd. In de kustduinen zakte de konijnenstand in en had de introductie van grote grazers een negatieve invloed op de aantallen muizen. Op Texel doen Vogelbescherming en terreinbeheerders momenteel met gericht akkerbeheer een ultieme poging om het verdwijnen van blauwe kiekendieven op de Wadden te voorkomen.

» In 2013 was nog maar één nest van de blauwe kiekendief op de Waddeneilanden succesvol (Texel). Dit leverde twee uitgevlogen jongen op. De andere broedparen, zes op Texel en één op Vlieland, bleven zonder nageslacht. Foto: Johan Krol.

» Ontwikkeling in het aantal blauwe kiekendieven op de Waddeneilanden, hun broedsucces en de overleving van volwassen en jonge vogels. Bron: van Turnhout et al. 2012, *Limosa* 86: 31-42.

Bedankt!

De samenstelling van deze Vogelbalans was niet mogelijk geweest zonder de inzet van de 8.000 vrijwilligers en coördinatoren die Sovon in het veld ondersteunen. Samen met medewerkers van terreinbeheerders, soortspecialisten en enkele andere instanties brengen zij jaarlijks de Nederlandse vogelstand in kaart. Een overzicht van alle medewerkers staat in de jaar-rapporten van de monitoringprojecten. In deze rapporten is ook meer te vinden over de gebruikte methodes in het veld en de wijze waarop de telgegevens worden geanalyseerd.

Verantwoording

De in deze Vogelbalans gepresenteerde gegevens zijn grotendeels afkomstig van de tellingen die Sovon coördineert, aangevuld met resultaten van speciaal uitgevoerd onderzoek, vaak in samenwerking met andere bureaus en instituten. De meetnetten zijn bijna allemaal onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (www.netwerkecologischemonitoring.nl), een samenwerkingsverband van onder andere het Ministerie van Economische Zaken, de Gegevensautoriteit Natuur, Rijkswaterstaat, Centraal Bureau voor de Statistiek en de provincies. Het veldwerk wordt bij alle projecten gestandaardiseerd volgens vaste richtlijnen uitgevoerd. Deze zijn tegenwoordig online op www.sovon.nl/richtlijnen toegankelijk of via www.sovon.nl/ soorten per soort in te zien.

Tel mee!

Sovon organiseert het hele jaar door vogeltellingen voor enthousiaste vrijwilligers. Tellingen lopen uiteen van de relatief eenvoudige tuinvogeltelling tot het volgen van lotgevallen van nesten, dat vooral aan specialisten voorbehouden is. Ook de tijdsinvestering verschilt per project. Sommige tellingen zijn eens per jaar (midwintertelling, PTT), andere eens per maand. Zie www.sovon.nl/projecten voor een actueel overzicht van projecten. De jaren tot en met 2015 staan bovendien in het teken van een nieuwe vogelatlas (www.vogelatlas.nl). Als beloning voor het veldwerk zijn er altijd prachtige vogelbelevissen en is er de wetenschap een waardevolle bijdrage aan de kennis van de Nederlandse vogelstand te leveren. Voor de meeste tellingen is enige (basale) vogelkennis vereist. Voor wie zich wil bekwamen in het tellen van vogels organiseert Sovon speciale cursussen in het veld of via internet, zie www.sovon.nl/cursussen. We verzorgen ook lezingen, zie www.sovon.nl/lezingen.

Colofon

Tekst

Kees Koffijberg, Ruud Foppen & Chris van Turnhout

Eindredactie

Fred Hustings

Vormgeving

Peter Eekelder

Gegevensbewerkingen

Lara Marx & Erik van Winden

Ondersteuning & begeleiding

Leo Ballering, Arjan Boele, Peter de Boer, Frans van Bommel (Faunafonds), Laurien Holtjer, Menno Hornman, Olaf Klaassen, Margriet Montizaan (KNJV), Dries Oomen, Calijn Plate (CBS), Lars Soerink (VBN), Wolf Teunissen & Berend Voslamber

Drukwerk

Van Mameren Repro

Foto omslag

Brandganzen (Arie Ouwerkerk)

© 2013 Sovon Vogelonderzoek Nederland

Overname van informatie uit de Vogelbalans is toegestaan met bronvermelding Sovon 2013.

Postbus 6521, 6503 GA Nijmegen

Telefoon 024-7410410, Email info@sovon.nl

www.sovon.nl

www.sovon.nl/vogelbalans

>> De ontwikkelingen van de oehoe worden al vele jaren in de gaten gehouden door de Oehoewerkgroep Nederland. (Dreighouding van een juveniele oehoe – Foto: Gejo Wassink).

Oehoe naar een record

Het was voor vogelaars midden jaren negentig een sensatie: broedende oehoes in Nederland! Sindsdien ontbreken ze niet meer op de jaarlijkse broedvogellijst. Aanvankelijk bleef broeden beperkt tot Zuid-Limburg. Dit was een uitvloeisel van de succesvolle herintroductie van oehoes in de Eifel.

Sinds de eeuwwisseling breidt de oehoe zich echter uit en heeft zich nu ook gevestigd in Overijssel, Gelderland en Noord-Brabant. In 2013 werden 16 territoria geteld, een record voor ons land (Oehoewerkgroep Nederland). Met een groeiende broedpopulatie in het Duitse grensgebied, inmiddels zo'n 170 paren, lijkt een verdere toename in het verschiet te liggen.

Of dat zonder problemen verloopt? De sterfte onder Limburgse oehoes is opmerkelijk hoog en de geconstateerde hoeveelheden PCB's zijn zorgelijk. Bescherming van nestplaatsen is nodig omdat oehoes vaak in groeves broeden waar menselijke activiteit tot verstoring kan leiden. Het neemt niet weg dat de vestiging en opmars van deze superpredator in ons land tot de succesverhalen behoort.

>> Waarschijnlijk verschoven krachtige oostenwinden in de tweede helft van augustus de trekbaan van Scandinavische wespandieven in onze richting. Op 25 en 26 augustus werden grote aantallen wespandieven geteld op telposten in Oost- en Zuid-Nederland. In Weert stakte de teller pas op 705 (Foto: Harvey van Diek).

Terugkeer van de hop?

Verschillende zuidelijke broedvogelsoorten krijgen vaste voet aan de Nederlandse grond. De aantallen cetti's zangers nemen toe; kleine zilverreiger en graszanger kregen een tik van recente koudere winters maar verdwenen niet; de bijeneter doet sinds de eeuwwisseling vrijwel jaarlijks broedpogingen.

Kan de hop aan dit rijtje worden toegevoegd? Het was een eeuw geleden regionaal een vrij normale broedvogel die bekend stond onder lokale namen als "drekhaan" en "hoephap". Door snelle landschappelijke veranderingen, waaronder intensivering van agrarisch grondgebruik, verdween hij echter begin jaren zeventig als broedvogel. Sindsdien waren er slechts enkele malen aanwijzingen voor een broedgeval, zoals midden jaren negentig in Noord-Brabant. De laatste jaren worden hoppen echter weer vaker in de broedtijd gesignaleerd, met name in de Achterhoek en Noord-Limburg.

In 2013 was de roep van de hop wederom regelmatig te horen, althans in Noord-Limburg. Sommige waarnemers hoorden zelfs twee vogels tegen elkaar in zingen, een voor huidig Nederland unieke gebeurtenis. In tegenstelling tot vorig jaar ontbraken echter duidelijke aanwijzingen voor een geslaagd broedgeval. Het lijkt erop dat het om verschillende rondzwervende vogels ging.

>> De hop broedde succesvol in 2012 in Noord-Limburg (de Hamert, 22 juni 2012 – Foto: Huub Crommentuyn).

